

9. Хазагеров, Т. Г. Экспрессивная стилистика и методика анализа художественных текстов / Т. Г. Хазагеров // Проблемы экспрессивной стилистики. Сборник; под ред. Т. Г. Хазагера. – Вып. 2. – Ростов н/Д.: Изд-во Ростовского университета, 1992. – С. 19–26.

10. Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты / под ред. А. П. Сковородникова. – 3-е изд., стереотип. – М.: Флинта, 2011. – 480 с.

В. Д. Старычонак

доктар філалагічных навук, прафесар,

дэкан філалагічнага факультэта

Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

ДРУГАСНЫЯ МЕТЭАРАЛАГІЧНЫЯ НАМІНАЦЫІ: НА МАТЭРЫЯЛЕ ДЗЕЯСЛОЎНАЙ ЛЕКСІКІСА ЗНАЧЭННЕМ АТМАСФЕРНЫХ АПАДКАЎ І ЭЛЕКТРЫЧНЫХ З’ЯЎ У АТМАСФЕРЫ

Метэаралагічныя намінацыі (метэонімы) адносяцца да старажытнай і ўстойлівай тэматычнай групы слоўнікавага складу любой мовы. Яны абазначаюць розныя электрычныя, акустычныя, аптычныя атмасферныя з’явы (бачныя праяўленні складаных фізіка-хімічных працэсаў, што адбываюцца ў атмасферы Зямлі), а таксама адлюстроўваюць важныя для чалавека ўяўленні аб навакольнай рэчаіснасці. Метэонімы непасрэдна звязаны з вучэннем аб чатырох элементах быцця (вадзе, агні, паветры і зямлі), у якіх спрадвечная прырода ўвасаблялася ў мностве самых разнастайных формаў і абліччаў.

Дзеясловы са значэннем найважнейшых метэаралагічных з’яў і велічынь, а таксама некаторых станаў прыродных аб’ектаў займаюць параўнальна невялікае месца ў агульным лексічным фондзе беларускай мовы. У той жа час яны належаць да высокаінфармацыйнай лексікі, якая адлюстроўвае важныя для жыцця і дзейнасці чалавека прыродныя канстанты і прадстаўляе фрагмент беларускай моўнай карціны свету. У артыкуле разглядаюцца другасныя дзеяслоўныя намінацыі, непасрэдна звязаныя з назоўнікамі, якія абазначаюць атмасферныя ападкаў

і электрычныя з'явы ў атмасферы(*дождж, снег, град, навальніца, маланка, гром*).

Дзеясловы, якіясуадносяцца з найменнямі ападкаў, утвараюць самастойную групу, дэнататыўны змест у якой адлюстроўвае пэўную атмасферную рэальнасць, звязаную з дажджамі, ліўнямі, снегам, градам і інш. Выпадзенне дажджу, дзякуючы якому адбываецца кругаварот вады ў прыродзе, можа характарызавацца рознай інтэнсіўнасцю, сілай, працягласцю і многімі іншымі паказчыкамі. У залежнасці ад гэтагавылучаюцца тыя цііншыя групы дзеясловы.

1. Дзеясловы са значэннем моцы, вялікай сілы, парывістасцідажджу. У сваіхзыходных значэннях яны выражаюцьфізічнае ўздзеянне ў выглядзе ўдараў чым-небудзь цвёрдым, вострым, гнуткім. Параўн.: *біць* 'наносіць удары каму-небудзь з мэтай прычыніць боль; забіваць' → 'парывіста, моцна ўдараць у што-небудзь (пра дождж, вецер, хваліі пад.)': *Біў дождж уначы па страсе* (А. Сяргееў); *ударыць* 'нанесці ўдар, выцяць; стукнуць' → 'пачацца раптоўна і з вялікай сілай (звычайна пра з'явы прыроды)': *Ударыў моцны дождж* (У. Клімовіч); *сячы* 'ўдараючы з размаху чым-небудзь вострым, раздзяляць на часткі, рассякаць' → 'ліць моцна, струменямі, з сілай (пра дождж, град і пад.)': *Пасля дажджу, які некалькі дзён запар сек пажоўклую траву і збіваў чырвонае лісце з дрэў, усюды блішчалі лужыны.* (В. Хомчанка); *урэзаць* 'адрэзаўшы частку чаго-небудзь, укараціць; моцна ўдарыць' → 'пайсці, паліць (пра дождж)': *Янка ўжо амаль дайшоў да чоўна, калі дождж урэзаў як след* (М. Лупсякоў); *секануць* 'моцна, з размаху ўдарыць якім-небудзь вострым прадметам, зброяй' → 'раптоўна хлынуць (пра дождж, град і пад.)': *Адразу секануў дождж, імклівы, спорны* (Б. Сачанка); *сцябаць (сцёбаць)* 'біць чым-небудзь гнуткім; хвастаць' → 'моцна ліць (пра вецер, дождж, град і пад.)': *На дварэ шумела, гудзела, дождж жорсткі сцёбаў* (М. Зарэцкі); *хвастаць* 'біць чым-небудзь гнуткім; сцёбаць' → 'сячы, біць (пра вецер, дождж, снег і пад.)': *Хвастаў праліўны дождж, і халодныя струменьчыкі прасочваліся на спіну* (М. Даніленка); *лупіць* 'знімаць, абдзіраць скуру, кару і пад.; моцна біць, лупцаваць каго-небудзь' → 'ліць з асаблівай сілай (пра дождж)': *На дварэ лупіць slotны асенні дождж, што ажно бурбалкі лопваюцца на лужынах* (В. Гардзеі); *лупцаваць* 'біць, хвастаць' → 'ліць з сілай (пра дождж): *Дождж гусцеў, лупцаваў на бетонцы* (Л. Дайнека).

У гэту ж групу ўключаюцца дзеясловы, якія ў сваіх першасных значэннях абазначаюць працэс падзення, абвальвання з вялікай сілай

і ў вялікай колькасці: *падаць* ‘валіцца, ляцець зверху ўніз пад уздзеяннем сілы цяжару’: *Падаў ужо буйнымі кроплямі дождж, і адразу нібы растварыўся ў брудна-шэрым мроіве* (Ю. Станкевіч); *абрушыцца* ‘рынуцца, паляцець, пасыпацца на каго-, што-небудзь’: *Абрушыўся навальны дождж* (П. Місько); *абрынуцца* ‘імкліва ўпасці зверху, абрушыцца, абваліцца’: *З неба раптоўна абрынуўся дождж-лівень, берагавы пясок умомант змакрэў, рака задымела ад струмянёў і бурбалак* (В. Быкаў); *Недзе на паўдарозе нас заспела навалніца і на зямлю абрынуўся лівень* (В. Казько); *хлынуць* ‘паліцца адразу, раптоўна, пацячы патокам’: *Надышоў час, калі першы цёплы дождж хлынуў на зямлю, змыў плесневая павуцінкі, што засталіся ад глыбокага снегу* (У. Федасеенка); *наваліцца* ‘налегчы, націскаючы сваім цяжарам’: *У дарозе наваліўся абложны дождж. Усё пацямнела, змізарнела, налілося холадам і тугой* (Л. Дайнека).

Працяканне моцнага, безупыннага дажджу адлюстроўваецца ў сэнсавых структурах дзеяслова *ліць* і яго вытворных адзінках: *Было цёмна, асенні дробны дождж ліў на зямлю* (Б. Мікуліч); *Потым паліў дождж – густы, цёплы і спорны* (А. Бароўскі); *Неўзабаве дождж паліўся з глухой вышыні, забурболіў, зашыпеў* (Л. Дайнека).

Працяканне дажджу, які суправаджаецца працягласцю, перадаецца другасным лексіка-семантычным варыянтам (ЛСВ) полісеманта *зарадзіць* ‘распачаць якое-небудзь бясконцае, бесперапыннае дзеянне; пачаць гаварыць, паўтараць адно і тое’ → ‘пачаць бесперапынна ісці, ліць (пра дождж)’: *Па лужынах заскакалі бурбалкі, значыцца, дождж зарадзіў на доўга* (В. Хомчанка); *Надвор’е горшылася, з раніцы зарадзіў дождж* (У. Клімовіч).

2. Дзеясловы, якія выражаюць малую сілу выяўлення дажджу, указваюць на дробныя рэдкія кроплі, з’яўляюцца антанімічнымі па значэнні. Такія значэнні класіфікуюцца як першасныя ў дзеясловаў *імжыць, імжэць* ‘ісці, падаць, асядаць дробнымі каплямі (пра дождж)’: *Аднак пачынае імжыць дождж* (В. Быкаў); *Нібы празь сіта імжыў восеньскі дождж* (У. Случанскі); *Імжэў дождж, і ён вымачыў мяне наскрозь* (А. Бароўскі).

Тая ж сэнсавая напоўненасць назіраецца ў другасных ЛСВ дзеясловаў *накрапваць* ‘пакрыць крапам’ → ‘падаць рэдкімі кроплямі (пра дождж)’: *Калі выйшлі ля парку, пачаў накрапваць дождж* (Л. Адамовіч); *церушыць, церусіць* ‘пераціраць, здрабняць што-небудзь сухое’ → ‘ісці (пра дробны снег, дождж)’: *Церушыў цёплы дожджык* (Я. Купала); *Нудны, беспрасветны церусіў дождж* (І. Мележ); *пырскаць*

‘раскідаць кроплі вадкасці, дробныя часцінкі чаго-небудзь’ → ‘ісці, падаць (пра дробны дождж)’: *Часам пырскаў дождж, і мы спяшаліся, баючыся, каб ён не ўліў па-сапраўднаму* (Я. Сіпакоў); *Пырскнуў хуткі і халодны дождж* (В. Казько); *сыпаць* ‘прымушаць падаць куды-небудзь, паступова выпускаючы (што-небудзь сыпкае ці дробнае)’ → ‘ісці, падаць (пра дробны, часты дождж, снег)’: *Дождж яшчэ сыпаў, хаця, можа, і не такі, як раней* (В. Быкаў); *Усю ноч з хмарнага неба сыпаў зацяжны восеньскі дождж* (В. Праўдзін); *сеяць* ‘раскідваць насенне па падрыхтаваную для сяўбы глебу’ → ‘ісці, падаць (пра дождж, снег)’: *Хмары спускаюцца нізка і сеюць на мокрую зямлю дробны дождж* (К. Чорны).

3. Дзеясловы са значэннем працякання дажджу, які суправаджаецца пэўнымі гукамі. Утварэнне такіх гукаў ажыццяўляецца ў працэсе судакранання кропель дажджу з лістотай, травой, вадой, камянямі, дахамі дамоў, шыбамі вокнаў і інш. Рэпрэзентацыя такіх гукавых дажджоў, як правіла, назіраецца ў дзеясловах з шырокай, максімальна абстрагаванай семантыкай, якая ў пэўных кантэкстах сітуацыях спецыялізуецца і накіроўвае частку свайго сэнсавага аб’ёму на выражэнне гукаў дажджу. Такія спецыялізаваныя ЛСВадлюстроўваюцца ў сэнсавых структурах дзеясловаў *грукаець, лапаець, тупаець, патрэскаець, хлюпатаець, шалясцець, шапаець, шаргаець, шумець* і вытворных ад іх лексічных адзінак: *За акном па-ранейшаму грукаець дождж, вецер шумець галлём дрэў* (С. Манвад); *Па страсе лапоча лівень, а побач стогнуць векавыя дрэвы* (І. Грамовіч); *Наўкола, аднак, было ціха: дождж роўненька, але настойліва лапатаў па дарозе, траве* (В. Быкаў); *Не адной тысячай мокрых ножак па страсе адрыны тупаціць дождж* (Я. Брыль); *Дробны, але густы дождж ледзь чутна патрэскаў над галавой, сцякаў тонкімі струменьчыкамі з вялікіх лісцяў экзатычнай ліпы* (М. Клімковіч); *Хмуры восеньскі дождж слепіць шыбы, чутно, як ён хлюпоча пад акном* (І. Хадановіч); *Быў позні час, шалясцеў па страсе дождж* (У. Федасеенка); *Усё ціха, толькі лес шапоча, ды дробна шалясціць дождж* (У. Случанскі); *За вокнамі шапаець дождж* (У. Арлоў); *Шапоча па даху дождж і крэчучь на двары старыя дрэвы, нібыта скардзяцца на старасць* (В. Чаропка); *Толькі лес шумець ды дробна шаргаець дождж* (У. Случанскі); *За акном у лісцях таполі шумець дождж* (І. Шамякін).

Шум дробнага і частага дажджуможа нагадваць гукі барабана, бубна, што знайшло адлюстраванне ў сэнсавых структурах дзеясловаў *барабانیць, бубніць*: *Нудотна барабаніў па даху дождж* (В. Чаропка); *А дождж барабانیць па вадзе, як па даху* (У. Караткевіч); *Дождж амаль у такт*

музыцы забарабаніў на шыбах (Э. Луканскі); *У чорным наваколлі спорна шумеў дождж, бубніў на даху старожкі аб нейкі кавалак бляхі* (В. Быкаў); *І бубніць, бубніць у вокны Дожджхалодны, дробны* (Я. Колас).

Часам гукі дажджу атаясамліваюцца з плачам чалавека, і ў мастацкім кантэксце ствараецца малюнак змрочнага, бязрадаснага настрою: *Сіні дождж імжыць, плача ў вокнах ад ранку* (К. Камейша); *Дождж плача, пакідаючы сляды* (А. Сакалоў); *Кароткачасовы дождж безь перапынку плача, як немаўля* (В. Рыжкоў).

Для абазначэння выпадзення атмасферных асядаў у выглядзе снегу перш за ўсё выкарыстоўваецца семантычны патэнцыял дзеясловаў руху, перамяшчэння ў прастору. Для гэтага часцей за ўсё ўжываюцца дзеясловы ісці (пайсці): *Ідзе снег. Ціхі, густы, калматы. Халоднымі зоркамі падае на каўнер, садзіцца на шокі, на вейкі* (З. Прыгодзіч); *За вакном у сінеючым марозным вечары ішоў белы снег* (К. Травень); *І адразу з маразамі пайшоў снег сухі, сыпучы, густы* (І. Пташнікаў); *Над зямлёю пайшоў ціхі снег, закружыўся сыпчай мяцеліцай па дарозе* (М. Прохар).

Семантыка першасных ЛСВ дзеясловаў *ляцець* ‘імкліва рухацца ў паветры’, *кружыцца* ‘круціцца, рухацца па кругу’, *вірыць* ‘бурліць, круціць, утвараць віры’ дазваляе перанесці ў рэцыпіентную зону значэння спецыфікі працэсу выпадзення снегу: *Снег з нябёсаў ляціць* (В. Шніп); *Мякка кружыўся снег, таяў на твары* (І. Мележ); *Стаіць ля акна, глядзіць, як кружыцца снег* (М. Прохар); *Чорным роем з неба гнала і вірыла снег, шоргала, як жвірам, па плячах* (В. Адамчык).

У сэнсавай структуры полісеманта *шастаць* увага акцэнтуюцца не толькі на руху, але і на шораху, якія суправаджаюць выпадзенне снегу: *Калі аціхае вецер, чуваць, як шастае па шыбах дробны снег* (І. Пташнікаў).

Інварыянтнай семай ‘ляцець зверху ўніз’ аб’яднаны дзеясловы *падаць, выпасці, сыпаць* (сыпацца): *А снег усё падаў гусцей: зямля забялелася* (Я. Колас); *Увесь учарашні дзень падаў пухкі снег* (У. Арлоў); *Снег падаў густымі пухнатымі хлоп’ямі* (М. Лынькоў); *Пасля замаразкаў нападаў снег* (К. Чорны); *Выпаў першы снег – чысты, бялюткі* (З. Прыгодзіч); *А на двары выпаў снег, мяккі, пушысты* (А. Клышка); *Сыпаў жорсткі снег* (М. Лынькоў); *Сыпаў снег, і абрысы дамоў і людзей расплываліся, затуманьваліся* (І. Шамякін); *За закратаваным акенцам сыпаўся снег* (І. Шамякін).

Квантататывная сема ‘падаць імкліва і ў вялікай колькасці’ актуалізуецца ў дзеясловах *валіць, паваліць*: *На мокрую зямлю густа валіў снег* (У. Федасеенка); *Зноў паваліў снег і ўсхадзіўся вецер, сухі, калючы*

(І. Пташнікаў). Антанімічная сема ‘падаць рэдка, у малой колькасці’ выяўляецца ў дзеясловаў *цѣрусіць, цѣрушыць*: *А з неба цѣрусіўбялюткі снег, халадзіў твар, рукі* (М. Прохар); *Хоць была ўжо адліга, але мокры снег цѣрушыў* (Л. Родзевіч); *Усе яшчэ цѣрушыў мокры снег* (У. Караткевіч).

Дзеясловы, якія характарызуюць электрычныя з’явы ў атмасферы, суадносяцца з назоўнікамі *навальніца, маланка, гром*. Семантыка «навальнічных» дзеясловаў акрэсліваецца тэмпаральнымі і квантытатывнымі паказчыкамі. Тэмпаральнасць, як правіла, звязваецца з процілеглымі катэгорыямі пачатку, пэўнай працягласці завяршэння дзеяння, для чаго выкарыстоўваюцца наступныя фазавыя дзеясловы:

1. Дзеясловы са значэннем пачатку дзеяння: *І вось найшла навальніца, наваліліся дрэвы, усю зямлю ўслалі векавыя гіганты* (М. Лынькоў); *Толькі паднялася навальніца* (Я. Колас); *Ведаў, што ідзе навальніца і што яе лепей пераседзець* (У. Караткевіч); *Надышла навальніца* (В. Казько); *Раптам наляцеў вецер, загуло наваколле, пачалася навальніца* (В. Праўдзін); *Але на захадзе зноў пачало груканне. Гэта ўжо набліжалася навальніца* (Я. Маўр); *І навальніца прыйдзе, і сутаргава разарве неба маланка* (М. Стральцоў).

2. Дзеясловы са значэннем завяршэння дзеяння: *Толькі што адшумела навальніца, і па вуліцы вёскі бягуць вясёлыя мутныя раўчкі* (Я. Брыль); *І ўсё-такі навальніца міналася* (П. Місько); *Калі заціхла навальніца, сонейка ласкава засвяціла* (А. Якімовіч); *Выходзіць, скончылася навальніца, пакуль яны спалі* (А. Якімовіч); *Навальніца супакоілася. Гром вуркатаў воддаль, але дождж яшчэ ішоў* (А. Якімовіч); *Толькі што адбушавала навальніца – сапраўдная, з вялікім гromам і бліскавіцамі* (З. Прыгодзіч); *Навальніца сціхае ўжо. Хутка будзе сонца* (Р. Бензярук).

3. Дзеясловы са значэннем працягласці дзеяння: *Можна, з гадзіну цягнулася навальніца і ішоў праліўны дождж* (Я. Маўр).

Квантытатывны паказчык, як правіла, скіраваны ў бок канцэнтрацыі дзеяння, указання на вялікую разбуральную сілу і моц навальніцы: *Над хатамі раўла навальніца, сыпала дажджом на загубленае ў лясх сяло, чорнай сажай крыла ўсё навакол* (У. Караткевіч); *Яшчэ ўчора бушавала навальніца, маланка ўгрызалася ў цвёрды нябесны блакіт* (Л. Дайнека); *Учора шуганула фронтальная навальніца* (І. Шамякін); *А навакол ужо ятрылася і шалела першая красавіцкая навальніца* (В. Гардзей).

У паняційнае поле навалніцы ўключаецца маланка (бліскавіца), якаялічыцца самай распаўсюджанайсветлавой з’явай. Пры яе рэпрэзентацыі часцей за ўсё актуалізуецца паказчык яркасці, асляпляльнасці ізвязаныя з ім пэўныя колеравыя прыметы. Так, у сэнсавай структуры дзеяслова *зіхаець* актуалізуецца прымета яркасці свячэння, ззяння, іскрыстасці маланкі: *Маланка зіхаціць безупынна, вецер хістае дрэвы* (Я. Маўр); *Маланка зіхаціць агнём*(К. Буйло). Тая ж прымета ўскладняецца тэмпаральным маркераміклівасці, раптоўнасці з’яўлення маланкі, яе кароткачасовасці ў дзеяслоўных структурах *бліснуць, бліскаець, мільгаць,замігнець, шугаць*:*Блішчуць маланкамі, трасуцца громам* (Я. Колас); *На даляглядзе зырка бліснула маланка*(А. Бароўскі);*Загрымеў гром, бліснулі зіхоткія маланкі* (Л. Дайнека); *Раз-пораз бліскала маланка. На ўсё неба* (Н. Тулупава); *Маланка агнямі хай бліскае, ззяе* (А. Зязюля); *Ліў дождж як з вядра, бліскацелі маланкі ў цемрадзі, ды гром раскатваўся* (М. Лынькоў); *Маланка мільгае з усходу* (А. Васіленка); *Маланкі залатыя замігцяць* (Я. Купала); *Дождж амаль скончыўся, толькі шугаюць і зыркаюць маланкі* (У. Паўлаў).

Пры характарыстыцы маланкі часцей за ўсё актуалізуецца квантытатыўная сема, якая падкрэслівае моц, сілу, рэзкасць уздзеяння на каго-, што-небудзь. Для выражэння гэтага выкарыстоўваюцца ЛСВ дзеясловаў *біць, ударыць, стукнуць*:*Маланка з неба б’е* (У. Караткевіч); *Дождж, здаецца, парадзеў,толькі працягвалі біць маланкі* (А. Спалах); *Маланка ўдарыла ў дрэва, якое загарэлася*(А. Антановіч); *У гэты момант моцна стукнула маланка і трапіла проста ў камень, які ад удару раскалоўся на дзве часткі* (А. Якімовіч).

У дзеясловаў *жахнуць* ‘гучна, з сілаю ўдарыць’,*грукатаць* ‘ствараць грукат’, *трашчаць* ‘утвараць трэск’, *ляскаць* ‘утвараць ляск’указваюцца гукавыя з’явы, якія суправаджаюць з’яўленне і знікненне маланкі, іпобач з аўдыяльнымі паказчыкамі гучнасці (‘грукат’, ‘трэск’, ‘ляск’, ‘раскацістасць’) актуалізуецца квантытатыўная сема ‘моц, сіла’: *А маланкі жахалі і жахалі, асвятляючы возера, лес, шалаш, пальму*(А. Якімовіч); *У небе жаханула маланка –і злы пярун ударыў у сухі дуб, у вяршыню яго*(А. Бароўскі); *І ў небе грукочуць маланкі* (У. Караткевіч); *Затрашчала над галавой маланка, абрынуўся на зямлю халодны і калючы дождж* (А. Бароўскі);*А тут як грывне гром, як ляснуць маланкі* (Л. Адамовіч).

У дзеясловаў *паласаваць, шматаваць*на першы план вылучаецца формамаланкі ў выглядзе паласы агню,святла, шматка: *Маланкі пачалі*

паласаваць неба (З. Бядуля); *Доўга яшчэ паласавалі неба бліскавіцы* (І. Пташнікаў); *Маланкі паласавалі неба часцей і часцей* (У. Караткевіч); *Урэзаў дождж, і шматанула маланка* (У. Галубок).

Розныя дзеяслоўныя характарыстыкі маланкі частаносяць індывідуальна-аўтарскі характар, і для яе апісання выкарыстоўваюцца асобныя дзеяслоўныя адзінкі, так і спалучэнні слоў. Параўн.: *Халодная бліскавіца змяё прабегла па небе* (А. Якімовіч); *І змяяцца маланкі*. (Л. Сільнова); *Смаліць агнём бліскавіца* (В. Шырко); *Маланка ўгрызалася ў цвёрды нябесны блакіт* (Л. Дайнека); *Начную цемру разадрала яркая бліскавіца* (А. Рукаль); *Вогненнай касой махала над лесам маланка* (Л. Дайнека); *І навальніца прыйдзе, і сутаргава разарве неба маланка* (М. Стральцоў); *Маланкі распорвалі неба* (А. Разанаў).

Гром (пярун) лічыцца адным з асноўных паказчыкаў навальніцы і з'яўляецца гукавой з'явай ў атмасферы, якая суправаджае разрад маланкі. Гэта гукавая хваля распаўсюджваецца ў паветры ў выніку хуткага павышэння ціску на шляху маланкі, якую ў час навальніцы суправаджаюць грукат і трэск. Таму прыметы моцнага гучання грому і яго вялікай сілы з'яўляюцца найбольш істотнымі і важнымі ў працэсе моўнай рэпрэзентацыі грому.

Канцэптуальная прымета 'акустычная характарыстыка, звязаная з моцным гукам' актуалізуецца ў дзеясловах *грымець, грукатаць* і вытворных ад іх адзінках: *Маланкі паласавалі неба не затухаючы, і гром грымеў не перарываючыся* (В. Казько); *Над галавою гримнуў гром* (Н. Гілевіч); *Загрымеў гром, падзьмуў парывісты гарачы вецер* (Л. Дайнека); *Бура тым часам мацнела, гром грукатеў ужо над самай пячорай* (Я. Маўр); *Гром грукатаў усю ноч* (А. Разанаў); *Ноччу доўга ліў дождж, шалеў вецер, бліскала маланка і грукатаў гром* (А. Якімовіч); *Бліснула маланка, загрукатаў гром* (Н. Тулупава).

Тая ці іншая ступень гучання грому выяўляецца ў дзеясловах, якія ў сваіх першасных значэннях выражаюць гукі чалавека і жывёл: *азвацца, абазвацца* 'падаць голас', *загучаць* 'пачаць гучаць', *буркнуць* 'сказаць што-небудзь з адценнем незадаволенасці', *рагатаць* 'гучна, нястрымана смяяцца', *бурчаць* 'утвараць глухія гукі, выказваючы незадавальненне або пагрозу (пра жывёл)': *Сляпуча бліснулі маланкі, глуха, раскаціста азваўся пярун* (В. Гардзеі); *Павяў вецер, і далёка за лесам абазваўся гром* (Я. Баршчэўскі); *Гром страшэнны загучаў* (Я. Колас); *Гром буркаў над галавой, а мы несліся стрымгалоў да адзінага месца, дзе можна было схавацца* (А. Якімовіч); *Зарагатаў гром, і*

на зямлю ўпалі першыя кроплі дажджу, забарабанілі па лісцях (А. Якімовіч); Недзе за бясхмарным далягсядам бурчаў нябачны пярун (У. Караткевіч).

Крыніцамі ўтварэння другасных «громавых»ЛСВ могуць служыць зыходныя ЛСВ дзеясловаўса значэннемрэзкіх, аднастайных, пералівістых, адрывістых, траскучых гукаў, а таксама гукаў музычных інструментаў: *ляпнуць* ‘утварыць рэзкі стук, шум пры ўдарах’, *ляснуць* ‘утварыць звонкі гук’, *бухнуць* ‘утварыць глухі адрывісты гук, грывнуць’, *патрэскаць* ‘зрэдку, час ад часу трашчаць’, *вуркатаць* ‘утвараць аднастайныя пералівістыя гукі, грукатаць’, *бубніць* ‘біць у барабан’: *Угары тым часам грукатаць гром, недзе блізка ляпнуў пярун (В. Быкаў); Заўтра можа загрымець гром, лясне пярун –і няма нас! (Я. Колас); Вогненнай касой махала над лесам маланка. Гром бухаў ва ўсе званы (Л. Дайнека); У паднябессі, як бы пацяшаючыся з людзей, патрэскаў гром, але дажджу не было (А. Якімовіч); Гром часам ціха вуркатаў, часам гучна бабахаў (Н. Тулупава); Гром вуркатаў воддаль, але дождж яшчэ ішоў (А. Якімовіч); Глуха бубніць гром, раз-праз мігцяць бліскавіцы (В. Гардзей).*

У дзеясловах *раскаціцца, пракаціцца, ракатаць* актуалізуюцца семы *раскацістых, гучных, моцных* гукаў грому, грукатання: *Ліў дождж як з вядра, бліскацелі маланкі ў цемрадзі, ды гром раскатваўся (М. Лынькоў); Бліснула маланка, пракаціўся над лесам гром (А. Бароўскі); Гром пракаціўся ўгары (Я. Колас); Раз-праз бліскалі маланкі, не сціхаючы ракатаў гром (Р. Бензюк).*

Прымета ‘вялікая сіла, моц’ характарызуе энергетычны патэнцыял грому і ў мове выражаецца дзеясловамі *біць, ударыць, бабахнуць, бухаць, бушаваць, лупіць*: *Гром б’е, бліскавіца паліць (В. Аляксееў); Б’е пярун агнявы (М. Чарот); За хатай, над рэчкай, ударыў гром і рэха пакацілася па ўсім наваколлі (М. Сяднёў); Гром ударыў мацней, звачэй (Л. Дайнека); Потым яшчэ і гром бабахнуў, толькі рэха пайшло (П. Місько); Нада мной бушуе грому кананада (К. Буйло); Гром лупіў, бухаў, здавалася, над самаю галавою (А. Якімовіч).*

У некаторых выпадках дзеясловы са значэннем гукаў агнястрэльнай зброі (*страляць, стрэліць, выстрэліць*) выкарыстоўваюцца для абазначэння гукаў грому: *Хай гром з перунамі грывіць і страляе (А. Зязюля); Яна збілася з хады, прыпынілася на міг, як раптам стрэліў пярун (В. Адамчык); У небе пачуўся пагрозлівы гром, пярун выстрэліў (А. Бароўскі).*

Такім чынам, у беларускім моўным кантынууме шырока выкарыстоўваюцца дзеясловы са значэннем атмасферных ападкаў і электрычных з’яў у атмасферы. Яны валодаюць вялізным патэнцыялам для развіцця другасных лексіка-семантычных варыянтаў і ў шматлікіх кантэкставых фрагментах адлюстроўваюцца самыя розныя выяўленні руху. На першы план могуць вылучацца прыметы інтэнсіўнасці, сілы ўздзеяння, працягласці, хуткасці, дынамічнасці, а таксама гукавыя характарыстыкі, якія атаясамліваюцца з працэсам маўлення чалавека, а таксама гукамі жывёл і птушак, гукамі агнястрэльнай зброі, музычнымі гукамі і інш. У некаторых выпадках метэонімы (*ісці, падаць, сцябаць*) уключаюцца не ў адну, а ў некалькі мікрагруп, што сведчыць пра адкрытасць мэтэаралагічнай сістэмы, яе своеасабліваюдыфужнасць і семантычную «судакранальнасць» з іншымі намінацыямі. Зрэдку ў структуры дзеясловаў развіваецца другасная семантыка, якая адлюстроўвае асаблівасці эмацыянальнага стану чалавека, яго настрой, пачуцці, перажыванні, паводзіны (*бушаваць* ‘бурна выказаць сваю незадаволенасць, гнеў’, *грымець* ‘гаварыць гучным узрушаным голасам, з гневам або запалам’). Мэтэаралагічная лексіка ў пэўнай ступені адлюстроўвае спецыфіку беларускай ментальнасці, а таксама нацыянальнай моўнай карціны свету.

А. М. Сяргейчык

выкладчык кафедры крымінальнага працэсу

Акадэміі Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь

ФУНКЦЫЯНАВАННЕ КРЫМІНАЛЬНАГА ЗАКОНА Ў ЧАСЕ: ТЭРМІНАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ

Для разгляду тэрміналагічнага аспекту функцыянавання крымінальнага закона ў часе звернемся да метаду логіка-семантычнага аналізу, адпраўной пасылкай якога з’яўляецца сувязь сэнсу выказванняў з умовамі іх ісціннасці, г. зн. неабходнасць адпаведнасці імя ісціннага выказвання аб’ектыўнай рэальнасці.

Для гэтага свае развагі будзем папярэджваць аналізам тэрміналогіі, якая выкарыстоўваецца ў крымінальна-прававой дактрыне і адносіцца да